

Лариса ВАХНІНА
Національна академія наук України

ФОЛЬКЛОР УКРАЇНЦІВ ПОЛЬЩІ (ФЕНОМЕН ПІВНІЧНОГО ПІДЛЯШШЯ)

У статті висвітлюється проблема функціонування народної пісенності українців Північного Підляшшя, ступінь їх збереженості та сучасний стан дослідження. Традиційний фольклор є виявом національної ідентифікації та складовою частиною сучасної народної культури українців цього регіону.

Ключові слова: порубіжжя, фольклорні традиції, міжетнічні процеси, самоідентифікація, сучасні трансформації.

The article highlights the problem of the functioning of Ukrainian folk song tradition of Northern Podlasia, its degree of preservation and the current state of research. Traditional folklore is an expression of national identity and an integral part of modern Ukrainian folk culture from this region.

Key words: borderlands, folk traditions, ethnic processes, self-identification, modern transformation.

W artykule przedstawiono problem funkcjonowania pieśni ludowych Ukraińców Północnego Podlasia, stopień ich zachowania i współczesny stan badań. Tradycyjny folklor jest przejawem tożsamości narodowej i częścią składową współczesnej kultury ludowej Ukraińców z tego regionu.

Słowa kluczowe: pogranicze, tradycje folklorystyczne, procesy międzyetniczne, tożsamość, transformacje współczesne.

Актуальність вивчення життя українців Північного Підляшшя не тільки не зникла, а й набуває нового розвитку в дослідженнях українських та польських дослідників¹. На неї звертають увагу також окремі російські науковці [4]. В останні роки ця проблема стала предметом обговорення та дискусії на низці міжнародних наукових конференцій та симпозіумів, зокрема в Польщі, Україні та Білорусі. Польсько-українське та польсько-білоруське пограниччя є надзвичайно своєрідним регіоном, де поєдналися специфічні історичні та етнічні особливості, де переплелися різні національні культури, серед яких важливе місце належить українцям. За інформаційними даними, в Польщі на сьогодні проживає від 160 до 300 тис. українців, які розселені по всіх 49 воєводствах; найбільша кількість їх на західних і південно-західних землях та на півночі (регіон Ольштина), куди вони були переселені в 1947 році під час акції «Вісла», здебільшого, з Південного Підляшшя та Холмщини. Північне Підляшшя зазнало порівняно менших депортаційних втрат, хоча десятки тисяч людей різних національностей були вислані з цього регіону до Сибіру 1939 р. та в повоєнний час.

Українцям Північного Підляшшя, яке своїм корінням сягає давньої України-Руси, вдалося

залишитися на своїх споконвічних землях завдяки тому, що місцева влада їх відносила до білорусів. Лише після перемоги демократичних сил у Польщі в 1989 році та проголошення незалежності України починає пробуджуватися національна свідомість місцевих українців, які вже на державному рівні отримують можливості для свого національного та культурного розвитку.

Сьогодні в цьому регіоні майже безконфліктно співіснують католицька та православна конфесії, поширеним явищем стали змішані шлюби поляків та українців. Місцеві традиції надзвичайно давні й пов'язані з історією цього регіону, де поєдналися західна та східнослов'янська традиції. Показовим у цьому контексті є місцевий фольклорний репертуар, який нам вдалося частково зафіксувати в районі Черемха біля Більська під час фольклорної експедиції, в якій, крім автора брала участь В.Д.Головатюк, н.с. ІМФЕ ім. М.Т.Рильського НАН України, та студенти Київського славистичного університету (1995 рік).

У селі Вільха Терехівська від жіночого гурту у складі Ольги та Валентини Яремчук, Ганни Андросюк та Віри Пащенко (в основному це середнє покоління – від 40 до 60 років) було записано низку польських, українських та білоруських народних пісень. Здебільшого, це були ліричні твори про кохання («Любив козак дівку», «Низенько сонце заходить») або українські («Ой саду мій, саду вишневий») чи польські романси.

У цьому селі збереглися в активному побутуванні українська весільна поезія, колядки, старовинні купальські пісні. Хоча місцеві жи-

¹ На потребі таких досліджень наголошував, зокрема, відомий польський науковець-фольклорист Францішек Селецький у своїй статті «Про необхідність подальших досліджень над особливостями фольклору українців, білорусів та поляків» («Проблеми українознавства». – Варшава, 1987. – С. 49-56) та проф. Єжи Дамрош «Про потребу толерантності та співпраці між народами в турботі про культурні цінності» (Dziedzictwo kulturowe na pograniczach etnicznych. – Ciechanów, 1995. – S. 19, 29).

телі переважно вважають себе «україномовними», а не українцями, саме родинно-побутова поезія представлена як українська, колядки побутують переважно польські, а купальські пісні – білоруські. З цим пов'язана і відповідна жанрова диференціація, і місцеві фольклорні традиції. Поширеним явищем є типові для районів польсько-українського та польсько-білоруського пограниччя і районів зі змішаним населенням тексти, які є двомовною або навіть тримовною контамінацією, як, наприклад, лад, текст пісні, записаний від згаданого гурту жінок, «Білі рончки коле», де сам текст пісні поєднує польсько-українські мовні елементи, а рефрен звучить білоруською мовою: «Купалинка, купалинка, темная ночка, темная ночка, а где ж твоя дочка...».

На жаль, «українська ідентифікація» місцевих жителів далеко не завжди визнається ними самими як домінуючий фактор. Незважаючи на функціонування української мови, стійкість українських фольклорних традицій, місцеві мешканці називають себе не «українцями», а «україномовними» або «місцевими», «гутейшими». Ці мовно-ідентифікаційні критерії зафіксували польські дослідники Підляшшя, зокрема мовознавці Інституту славістики ПАН та фольклористи і музикознавці Інституту мистецтва ПАН, які багато років досліджували мовні та фольклорні особливості цього регіону². Акценти ними було зроблено на польсько-білоруських культурних та мовних впливах і взаєминах. Хоча факт існування та побутування українського фольклору на землях Підляшшя красномовно засвідчили щорічні фестивалі українського фольклору в Мельнику.

Польські науковці з відділу документації фольклору Інституту мистецтва Польської Академії Наук, які в останнє десятиліття систематично збирали сучасний фольклор саме цього регіону, не знаючи української мови, не розрізняючи український та білоруський фольклор. Невипадково в архіві Інституту мистецтва ПАН тексти українських пісень, які подаються у польській транскрипції, часто позначені як білоруські й не завжди мають текстові розшифровки.

Така класифікація в наукових виданнях у наш час видається нам досить загальною і недостатньо виваженою, оскільки ще О. Кольберг та М. Федеровський завжди розрізняли українські та білоруські народні пісні. І сьогодні Інститут Оскара Кольберга у Познані продовжує видава-

ти його спадщину, серед якої українським матеріалам належить вагоме місце.

В останні десятиліття на Підляшші зафіксовано низку українських та польських балад, серед мотивів яких домінують «забиття чоловіком своєї дружини» та «отруєння коханого». Зокрема, польська фольклористка Яніна Шиманська [7] записала кілька варіантів:

Ой не ходи, Грицю

Плачуть всі дівчата,
Плачуть молодії,
Що немає Гриця,
Та й на вечорницях.
Ой не ходи, Грицю,
Та й на вечорниці,
Бо на вечорницях
Дівки-чарівниці.

Котра дівчина
Чорні брови має,
Тая чарівниця,
Ружні зілля знає.

У неділю рано
Зіллячко збирала,
В понеділок рано
Переполочала.
А во второк рано
Зіллечко варила,
А в середу рано
Гриця отравила.

А прийшов четвер,
Аж Гриць умер,
А прийшла п'ятниця –
Поховали Гриця.

А прийшла субота
Коньчилась робота,
А прийшла неділя,
Мати дочку била.

Мати дочку била,
Та ще й говорила,
Ой, на що ж, ти шельмо,
Гриця отравила.

Ой мамо, мамо,
Нехай Гриць знає,
Ой нехай він інших
Нігде не кохає.

² Barbara-Rylska J. Tożsamość kulturowa na pograniczu polsko-białoruskim (na przykładzie południowo-wschodniej Białostoczczyzny) // Pogranicze jako problem kultury. – Opole, 1994. – S. 121-130.

У районі Орла на Білосточчині побутує такий куплет:

Ой, ти Грицю, Грицю,
Ти слашний козаче,
За тобою, Грицю,
Вся Україна плаче.

(Архів Інституту мистецтв ПАН, записано 1983 р. Яніною Шиманською від Ксенії Вартовщук, 1930 р.н. та Антоніни Шевчук, 1918 р.н.)

Велику кількість українських пісень було записано в 1980 році від окремих носіїв фольклору, зокрема Олександри Данилюк, 1912 р. народження, яка проживала в с. Докудув у районі Білої-Підляськи: «Дуб до дуба похилився», «Як я була дома дівчиною», «Ой не ходи, Грицю», «Ой вам ясно...» та інші.

У родині Олександри Данилюк українським пісням завжди надавали особливого значення. Вона як реліквію зберігає родинний співаник, до якого протягом усього життя додає нові місцеві твори. Для неї не існувало питання самоідентифікації, польські фольклористи підкреслюють, що вона вважає себе україночку. Хоча дехто з носіїв фольклору не завжди відносить твори, які він виконує, до тої чи іншої національної спільноти. «Я співала попросту, ні по-українськи, ні по-польськи, попросту, так як у нас співають».

Тексти українських пісень Північного Підляшшя частково увійшли до видання «Polska pieśń i muzyka ludowa» (т. 4, Підляшшя), який готується до друку під керівництвом проф. Л. Белявського в Інституті мистецтва ПАН, де вперше було обстежено в 1980-1990-ті роки весь фольклорний репертуар польсько-білоруського та польсько-українського пограниччя.

Загалом інтерес до фольклору польсько-українського та польсько-білоруського пограниччя відбився в низці розвідок та статей у сучасних польських дослідників, які переважно звертали увагу на побутування окремих жанрів балад (Я. Шиманська [6]) чи колядок (Анна Кіселевська, Гелена Капелусь)³.

Етнографічні обстеження в цих регіонах проводив відомий польський етнограф, дослідник культури лемків Роман Райнфус.

Але Північне Підляшшя залишилося, на жаль, лише в центрі уваги дослідників Інституту мистецтв ПАН, про що ми вже згадували.

³ Kisielska A. Kolędy na pograniczu polsko-ukraińskim. Studia folklorystyczne. – Ossolineum, 1972. – S.225-240.; Kapelus Helena, o turze zlatorojim.Szkicekoledowe. IBL PAN. Warszawa 1991. – 138s

На жаль, у величезній збирацькій роботі з фіксації сучасного репертуару різних етнічних груп Польщі, яку здійснили польські фольклористи, основну увагу вони зосередили на творах польського фольклору. Українські народні пісні зберігаються переважно на плівках, без відповідної розшифровки тексту на папері, як це зроблено з польськими текстами. Це пов'язано як із відсутністю серед працівників архіву людей, що добре володіють українською мовою, так і з тим, що основною метою дослідників була збирацька робота з підготовки серії видань польського пісенного фольклору з різних регіонів Польщі, особливо у районах пограниччя.

На Підляшші записи саме українського фольклору також здійснювали місцеві ентузіастаматори, діячі українського культурологічного товариства, музейні працівники. Так, Єлизавета Рижик, нині аспірантка Рівненського Інституту культури, яка походить з цих місць, видала збірку українських пісень Рогульки Підляшшя (Рівне 1994), які вона особисто записала в рідному краї. Вона та її рідний брат Євген Рижик, який працює в українській редакції радіомовлення м. Бялисток, збирають усе, що пов'язано з матеріальною та духовною культурою рідного краю.

В останні роки в Польщі нового розвитку набуває самодіяльний рух фольклорних ансамблів національних спільнот, у якому вагоме місце належить українським колективам, хорам та гурткам. Саме побутування фольклорних творів як у живій народній традиції, так і в перенесенні її в сферу самодіяльного мистецтва стали для багатьох сотень тисяч українців, що проживають у Польщі, однією з найдійовіших форм вираження своєї національної свідомості. Мабуть, немає такої української школи в Польщі, де не було б гуртка народної творчості, кобзарського мистецтва чи аматорського хору. Стали традиційними загальнопольські фестивалі української дитячої пісні, перший з них відбувся 17 років тому в Кошаліні.

Ще одна форма побутування українських народних традицій у Польщі – це «Молодіжні ярмарки», що вже десять років відбуваються в Гданську, де беруть участь автентичні фольклорні ансамблі.

У Сопоті, а нині – в Перемишлі, традиційно кожні два роки відбуваються Фестивали української культури, які привернули увагу не тільки польського телебачення, радіо, преси, а й інших країн.

В останні роки аматорські хори та гуртки починають виникати в багатьох селах і на Північному Підляшші. З одним з них ми зустрілися у вже

згаданому селі Вільха Терехівська. Гурт місцевих жінок побував на Фестивалі української культури в Перемишлі, кілька разів виступав на фольклорних фестивалях у Луцьку. Розвиток самодіяльного українського руху, крім впливу на самовизначення своєї національної приналежності впливає на пробудження та розвиток національної самосвідомості в цьому регіоні, на потребу відродження українських національних традицій. Поїздки в Україну, не кажучи вже про саме існування України як держави, безперечно позначилися і на відродженні української культури на цих землях.

Українці Північного Підляшшя відрізняються від українців центральних та західних регіонів Польщі не лише поділом за регіональною приналежністю на греко-католиків та православних. Українці Північного Підляшшя належать, здебільшого, до православних, хоча ми не виключаємо, що серед місцевих католиків теж є чимало україномовних людей. Різниця виявляється насамперед в етнічній самоідентифікації, яка відмінна, незважаючи на компактне та змішане проживання українців на Північному Підляшші, від дисперсного в інших регіонах.

Ці питання вимагають нових міждисциплінарних досліджень спеціалістами різних галузей суспільних наук та здійснення спільних польових досліджень науковців Польщі та України. Фольклорні традиції, які нам пощастило зафіксувати на Північному Підляшші серед україномовного місцевого населення, залишаються вагомим доказом існування феномену української культури на цих землях, які переживають сьогодні своє національне відродження та спроби самоідентифікації, намагаючись дати відповідь на запитання, ким вони є насправді.

Фольклор – витвір рідного середовища, його історична пам'ять, з яким себе ідентифікує носій, відзначає С.Й. Грица. Властивість ідентифікувати

себе з фольклором – специфічна риса ментальності українця, що звик бути не завойовником чужих, а охоронцем своїх святинь [3, 75]. Ці символічні слова відомої української фольклористки можна з певністю віднести до регіону Підляшшя, де на польсько-білорусько-українському пограниччі феномен української культури продовжує дивувати дослідників своєю автентичністю, попри складні в минулому трансформаційні зміни, депортаційні та асиміляційні процеси. Пограниччя зробило їх етнічно активними [3, 81].

У сучасний період увага дослідників порубіжжя все більше концентрується на етнічній проблематиці. В колі зацікавлень сучасної етнологічної науки на одному з чільних місць залишаються міжетнічні процеси на порубіжжі та передусім проблема недопущення етнічних конфліктів, а також процеси акультурації та асиміляції. [1,4,5] Та провідне місце належить етнонаціональним процесам та формуванню нових форм етнічної самоідентифікації, в основному, з відродженням українського етносу українсько-польського та українсько-білоруського пограниччя після проголошення незалежності України, які від «тутейших» почали усвідомлювати себе вже як «титульна нація», в зв'язку з цим нового змісту набуває побудова нової моделі етнокультурної ідентичності. Йдеться і про самоідентифікацію українців, які були переселені після Другої світової війни з Холмщини та Підляшшя внаслідок акції «Вісла». У зв'язку з цим важливим є моніторинг їхньої ідентичності вже в нових місцях поселення. Особлива увага в останні роки приділяється висвітленню проблем національної ідентичності, самосвідомості, збереження і захисту національних культур, взаємної толерантності й недопущення міжнаціональних конфліктів, місця націй у сучасній Європі, міжетнічних процесів, що відбуваються на пограничних територіях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белорусско-русское пограничье. Этнологическое исследование. Монография. Отв. ред. Р.А. Григорьева, М.Ю. Мартынова. – М.: Изд-во РУДН, 2008. – 378 с.
2. Грица С. Українська фольклористика XIX – початку XX століття і музичний фольклор. – Київ-Тернопіль: «Астон», 2007. – 151 с.
3. Грица С. Фольклор у просторі та часі. Вибрані статті. – Тернопіль: «Астон», 2000 – 224 с.
4. Лабынцев Ю.А., Щавинская Л.Л. Народная литература белорусско-русско-украинского пограничья. – Москва: Институт славяноведения РАН, 2009. – 319 с.
5. Сухомлинов О. Культурні пограниччя: новий погляд на стару проблему. Монографія. – Донецьк: «Юго-Восток», 2008. – 211 с.
6. Janion M. Niesamowita Słowiańszczyzna. Fantazmaty literatury. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006.
7. Szymańska J. Matka truje syna i synową. Polesko-Podlaska paralela epiczna // Полісся: мова, культура, історія. Матеріали міжнародної конференції. (Відповідальна за випуск Г.А. Скрипник). – Київ, 1996. – С. 354-360.
8. Tam na Podlasiu. 2, Tradycje podlaskiej obzędowości. Pod red. J. Adamowskiego i M. Wójcickiej. – Lublin, 2009. – 204 s.